

HORVÁTH SÁNDOR: A HATALOM ÉS AZ ÁLLAM

I. Fejezet: A HATALOM FOGALMA ⁺

Napjainkig a hatalom kérdésével rendkívül sok tudós foglalkozott. Ezek a tudósok a hatalom rendkívül sokféle meghatározását alkották meg azáltal, hogy a hatalom lényegét annak egyes jellemző vonásai kizárólagosként kezelésével közelítették meg, és még a mai napig sem született meg egy olyan meghatározás, amelyet egységesen elfogadnának. A burzsoá irodalomban uralkodó terminológiai bizonytalanság joggal váltotta ki William H. Riker azon megállapítását, hogy "egyáltalán nem vagyunk biztosak abban, hogy miről beszélünk, amikor a terminológiát használjuk". ^{1/}

Egy általánosan elfogadott meghatározás még a szocialista irodalomban sem született meg. Mind Wiatr, mind Bauman Lasswell meghatározásából indulnak ki - amely az elvi megközelítés tekintetében helyes, amennyiben a hatalmat a gazdasági alaptól viszonylagos önállósággal kezeljük, de nem öleli fel mindazokat az elemeket, amelyet a hatalom definíciójának magában kellene foglalnia -, de nem tudnak megállapodásra jutni, hogy melyek azok az elemek, amelyeknek a Lasswell-i meghatározáson túl szerepelnie kell a meghatározásban.

Ez a bizonytalanság szükségessé teszi, hogy röviden végigtekintsük a burzsoá irodalom néhány képviselőjének a hatalom fogalmáról alkotott meghatározását, majd ezt követően a szocialista irodalomban fellelhető nézeteket.

1./ A hatalom fogalmával kapcsolatos burzsoá nézetek

Mint ahogy azt a rövid bevezetőben említettem, a burzsoá irodalomban a hatalom rendkívül sokféle meghatározása látott napvilágot. Nem célom, hogy ezeket teljes egészében áttekintsem, ez nagymértékben meghaladná a dolgozat kereteit. Ezért azokat a definíciókat próbálom végigvenni, amelyek napjaink polgári irodalmában fellelhetők.

⁺ A közölt rész a Konferencián résztvevő dolgozat első fejezete

^{1/} W.H. Riker: Some Ambiguities in the Notion of Power. The American Political Science Review, Vol. LVIII. (June, 1964), 341. p.

Először azokat a definíciókat kívánom tárgyalni, amelyek a hatalom fogalmát a matematika módszereivel látják megoldhatónak. Ezek tárgyalását első helyen indokolja az, hogy ezek a definíciók döntő részükben két személy közötti hatalmi kapcsolatot vesznek alapul, és ezt kívánják kiterjeszteni az egész csoportra azáltal, hogy a résztvevők valamennyi lehetséges párját kimerítően vizsgálják, mint ahogy ez Dahl és Karlsson definíciójánál tapasztalható. Bírálatuk kézenfekvő alapja az, hogy egy egészet semmilyen körülmények között nem lehet a részek összességének tekinteni.

Sharpley és Shubik a hatalomról alkotott definíciójukban a vizsgálódás középpontjába egy döntéseket hozó testületet helyeztek, amelyben azt vizsgálták, hogy a testület egy tagjának milyen esélye van arra, hogy az ő szavazata döntse el véglegesen - ha minimális többséget veszünk figyelembe - a szavazás eredményét.^{2/} Bár ez a definíció nem a fent jelzett kétszemélyes hatalmi viszonyt veszi alapul, a hatalom fogalmához megoldást nem adhat, hiszen a hatalom lényege szempontjából teljesen mellékes, hogy egy adott határozathozó mennyiben dönti el a határozat kimenetelét.

March véleménye szerint egy személy hatalma annál nagyobb, minél nagyobb lehetősége van arra, hogy egy eredményt meghatározott keretek közé szorítson. Ez a definíció a hatalmat befolyásra korlátozza.

Dahl a következő definíciót adta "The Concept of Power" című cikkében: "Intuitív elképzelésem a hatalomról valami ilyen: A olyan mértékig rendelkezik hatalommal B felett, amilyen mértékben kényszeríteni tudja B-t, hogy valamit tegyen, amit egyébként nem tenne."^{3/} Ez a fogalom meghatározás kétségtelenül még szűkebb, mint amit March adott, mivel a hatalom meghatározásánál - mivel kizárólag A-nak B-re gyakorolt befolyását vizsgálja - B visszahatását nem vizsgálja, csak annak valószínűségét, hogy A befolyása mennyiben váltja

^{2/} Ibid. (Megjegyzem, hogy a matematikai módszer alkalmazásával kapcsolatos definíciókat a fenti cikk felhasználásával tárgyalom.)

^{3/} R.A. Dahl: The Concept of Power. Behavioral Science, Vol. 2. (1957) 202. p.

ki B-ből a kívánt cselekvést.

Hasonló meghatározást ad a hatalomról Cartwright, aki a valószínűséget kiiktatja a meghatározásból és helyébe a "pszichológiai erő"-t állítja.

És végül Karlsson definíciójában a hatalom azt a képességet jelenti, hogy egy személy ellenőrzést gyakorol a bárki másnak adott juttatás felett. Vagyis egy adott helyzetben, amelyben i meg tudja változtatni a magatartásokat és ennél fogva az eredményeket is azáltal, hogy változtatja a j-nek adott juttatást (amely j haszná egy eredményért), i hatalma j-nek egy eredmény i általi meghatározásából eredő maximális juttatás és a minimális juttatás közötti abszolút különbség. A hatalom ilyen formában történő meghatározása is csak - jelen esetben - i szempontjából vizsgálja a két személy között fennálló hatalmi kapcsolatot.

Ezen definíciók azon hibája mellett, hogy a hatalmi viszonyt két személy között vizsgálják (kivéve a Sharpley-Shubik meghatározást), még egy fogyatékosága merül fel, mégpedig Dahl, Cartwright és Karlsson definíciója vonatkozásában. Ezek esetében ugyanis lehetséges a hatalom megszűnése, helyesebben nem létezése. Mert míg a Sharpley-Shubik esetében mindig van egy személy, aki eldönti az eredményt, és March definíciójában is szükségesek szerepek egy eredmény előidézésére, addig az említett három esetben a matematikai képlet szerint lehetőség van arra, hogy a két személy között fennálló hatalom egyensúlyban van azáltal, hogy az egyik személy hatalma pozitív akkora, mint a másiké negatív, tehát ezek összege 0. Valójában ezen esetekben sem beszélhetünk azonban a hatalom nem-létezéséről, hanem kizárólag azok egyensúlyáról.

Erősen ellentmondásos a hatalom kérdésében Alfred Pose ^{4/} nézete, aki a hatalmat olyan társadalmi intézménynek tekinti, amelynek feladata a társadalmi összetartás biztosítása, az igazság elterjesztése, és az is, hogy "jó közösséget hozzon létre, hogy védelmébe vegye a csoport általános érdekeit". ^{5/}

^{4/} Alfred Pose: Philosophie du pouvoir. Paris, 1948.

^{5/} Ibid. 20. p.

Megállapítja egyrészt, hogy: "A hatalom létezik, mert nem tud nem lenni, mert anélkül nem lehetne emberi társadalom, mert szükséges a szó legtagabb értelmében". ^{6/} Előtte viszont a következőket mondja: "Az igazság az, hogy a fejlődés, amely által az egyén személyisége egyre inkább megerősödött, a dolgoknak egy olyan állapota fejlődött ki, hogy egy hatalom vált szükségessé a társadalmi összetartáshoz, a primitív ösztön nem lévén többé elegendő". ^{7/} Az ellentmondás nyilvánvaló: egyszer megállapítja, hogy a hatalom létezése szükség-szerű, másrészt azt, hogy a hatalom keletkezett, mégpedig akkor, amikor a primitív ösztön többé a társadalmat nem tudta összetartani.

A meghatározások következő csoportjában azokat kivánom tárgyalni, amelyek a meghatározásnál a társadalmi kontrol alkalmazásával operálnak. Probléma mutatkozik E.V. Walter ^{8/} nézetében, aki a hatalom és a társadalmi kontrol között fokozati különbséget lát, hatalomról akkor beszél, amikor nem vagyunk képesek egy cselekvés ellenőrzésére. A társadalmi kontrol körébe tartoznak viszont azok a cselekvések, amelyek konvencionálisak, vagyis az egyén saját kezdeményezéséből származnak és azok az elhajló magatartások is, amelyeket nem büntetnek meghatározott személyek, akiknek feladata a társadalmilag előírt magatartás kikényszerítése. Ahhoz, hogy e nézet hiányosságait világosan láthassuk, szükséges annak ismerete, hogy pontosan miben látja a hatalom és a társadalmi kontrol különbségét:

"Ha egy egyén vagy csoport, amelyet P-nek nevezünk, hogy egy R-nek nevezett választó vonatkozásában előidézzé azt, hogy egy X cselekményt végrehajtsa és R nem hajtja végre az X cselekményt, akkor ha P arra hat, hogy valamely módon - pl. bünteti vagy "megreformálja" R-t - megváltoztassa R-t annak elmulasztása miatt, hogy nem hajtotta végre X-t, ez a folyamat a hatalom egy formája, mivel X-re tekintettel P az R-beni változások forrása." ^{9/}

^{6/} Ibid. 19. p.

^{7/} Ibid. 17. p.

^{8/} E.V. Walter: Power and Violence. The American Political Science Review. Vol. LVIII. June, 1964. 350-360. p.

^{9/} Ibid. 350. p.

A hatalom és a társadalmi kontrol közötti elhatárolás helytelensége nyilvánvalóvá válik, ha figyelembe vesszük azt, hogy egyrészt a konvencionális magatartás a hatalom fogalmából nem zárható ki, mivel ez a magatartás is egy folyamat eredményeként alakult ki, amelyben a hatalom szerepét játszott, másrészt az, hogy elhajló magatartás esetén egyes esetekben nem jelentkezik büntetés, ez sem jelenthet elhatárolást, mivel ez a magatartás is valamely környezet, csoport hatására alakult ki, amely hatalmat gyakorol felette. Ez esetben arra lehet utalni, hogy ez az egyén, csoport nem gyakorol felette hatalmat, de ebből nem lehet arra következtetni, hogy a hatalom nem létezik. Ez a hiányosság visszavezethető arra, hogy a hatalmat kiragadja a társadalomból mint egészből és attól elszigetelt kétoldalu kapcsolatot vesz alapul.

Kétségtelenül kiküszöböli Walter nézetével szemben Felix Oppenheim^{10/} a társadalmi kontrol és a hatalom ilyen formában való felfogásának hiányosságát, kiemelve amellet, hogy a hatalom szélesebb fogalom a társadalmi kontrolnál. A hatalom szerinte az a képesség, hogy befolyásoljunk, korlátozzunk vagy büntessünk. Ebben az értelemben hatalommal rendelkezni azt jelenti, hogy "képesek vagyunk másokat valaki ellenőrzése alá vetni vagy korlátozni szabadságukat."^{11/} Hogy a társadalmi kontrolt a hatalom részének tekinti, bizonyítja az, hogy a társadalmi kontrol gyakorlását befolyásolásnak és prevenciónak tekinti. A befolyásolás szerinte történhet meggyőzéssel és elrettentéssel, amelyek a cselekvő személyre gyakorolt befolyást jelentenek, másrészt lehetséges a környezet vagy szervezet befolyásolásával, amely a választás lehetőség zárja ki ily módon. Prevenció alatt azt érti, hogy az alternatív lehetőségeket előre kizárják.

Kétségtelen viszont, hogy még így is szűk a meghatározás, mivel nem vonja a hatalom körébe a konvencionális, vagyis az olyan magatartásokat, amelyek az egyén saját kezdeményezéséből

10/ Felix Oppenheim: Dimensions of Freedom: An Analysis. New York, 1961.

11/ Ibid. 100. p.

erednek, mivel ezzel szemben sem meggyőzésre, sem a befolyás egyéb békés jellegű eszközeinek alkalmazására nincs szükség. Valójában azonban ezek esetében is ott áll a hatalommal az erő, illetőleg ennek megnyilvánulása, az erőszak lehetősége arra az esetre, ha az illető személy a társadalmilag előírt magatartástól eltérne.

Az erő és erőszak kérdése átvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy a hatalom fogalmában milyen szerepük van. Ezzel kapcsolatban két szélsőséges nézet alakult ki. Walter a két szélsőséges nézetet a következőkben látja: az első csoportban azokat a nézeteket tárgyalja, amelyek a kooperáció, az autoritás és a kontrol békés módszereit hangsúlyozzák. Mások viszont a kényszert és erőszakot, a konfliktust hangsúlyozzák. Ez a két szélsőséges felfogás két különböző társadalmi modellel alapul. Az egyik nézet, amely a kooperációt helyezi a modell középpontjába, az erőszakot úgy tekinti, mint annak a bizonyítékát, hogy a kooperatív tevékenység összeomlott, bizonyítja, hogy az erőszak ugyanugy a hatalom összeomlását is jelenti, vagyis ezt a helyzetet a hatalom kudarcának tekinti, ezért az erőszakot kizárná a hatalom fogalmából. /Megjegyzem, hogy ezt a véleményt egyértelműen cáfolja a mai Görögországban uralkodó hunta koncentrált hatalma, akik a legféltelenebb erőszakot alkalmazzák./ A másik nézet viszont a társadalmi konfliktusból indul ki, aminél a konfliktus vonatkozásában az erőszak a hatalom döntő formájának látszhat.

Igy például Charles Merriam tiltakozik, hogy sok megfigyelő túlértékeli az erőszak szerepét: "Az erő mohópóliuma, amelyet gyakran a politikai egyesülés fő jellemvonásaként deklarálnak, nem mindennapi használatra szolgál, hanem mint végső eszköz, amikor a meggyőzés és békéltetés minden más intézkedése kudarcot vallott." ^{12/} Kétségtelenül ezzel ellentétes álláspontot foglal el Max Weber, aki mindaddig konfliktusosnak fogja fel a társadalmi kapcsolatokat, amíg egy szereplő saját akaratát mások ellenállása ellen valósítja meg. A hatalmat a következőképpen határozza meg: "Az a lehetőség, hogy egy szereplő társadalmi

^{12/} Charles Merriam: Political Power. Glencoe, Ill. 1950. 21.p.

kapcsolaton belül olyan pozícióban lesz, hogy akaratát ellenállás ellenére végre tudja hajtani, tekintet nélkül arra az alapra, amelyen ez a lehetőség nyugszik." ^{13/} Ugyanakkor kiemeli, hogy az erőszak alkalmazása vagy a fenyegetés egy speciális jellemvonás, amely a szervezeteket mint "politikait" azonosítja. /Weber szerint mind a hierokratikus, mind a politikai egyesülések alkalmaznak kényszert, de míg az előbbiek pszichológiai kényszerítést alkalmaznak, addig az utóbbiak a kényszerítés egy speciális fajtáját, erőszakot alkalmaznak./

Valójában egyik nézetet sem fogadhatjuk el. Mindegyik elutalozza a hatalom és az erőszak vonatkozásában vagy az erőszak vagy a kooperáció szerepét. A hatalom gyakorlása ezek egyike nélkül sem képzelhető el. Mert mindaddig, amíg érdekellentét áll fenn a társadalom tagjai között - amelyek eltűnésére még a kommunizmus viszonyai között sem számíthatunk, nyilvánvalóan megváltoznak az okok, amelyek kiváltják, azok iránya és intenzitása -, feltétlenül szükséges a kényszerítés, amely biztosítja a döntések érvényesülését. Másrészt helytelen lenne a kényszerítés abszolutizálása is, ugyanis ez a hatalom kizárólagosan erőszakon alapuló gyakorlását jelentené, amely a társadalom más hatalomhordozóinak szembefordulását jelentené, amelynek kibontakozása magának a hatalmon lévő csoportoknak a megosztását vonná maga után. Ahhoz, hogy a kényszerítés /erőszak/ és a hatalom gyakorlásának békés megoldásai közötti helyes arányt megtaláljuk, természetesen nem szabad elszakadnunk a konkrét helyzettől. Az állami kényszer alkalmazásával kapcsolatban Lukács a következőket állapítja meg: "...Az államhatalomnak nemcsak a kényszeren kell alapulnia, hanem bizonyos politikának az állampolgárok azon minimális száma részéről történő támogatásán, elfogadásán is, hogy az állam funkcionálni tudjon és hogy határozatait végre lehessen hajtani. Hogy mennyi ez a legkisebb szükséges szám, azt előre nem lehet meghatározni, mert az a konkrét körülményektől függ... Mindenesetre ennek nem kell feltétlenül az állampolgárok többségének lennie..., az szükséges, hogy ezek az állampolgárok annyian legyenek, hogy ... biztosítani

^{13/} Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization. New York. 1947. 132. p.

tudják az állami politika alapjainak megvalósítását." ^{14/} Az állam és a hatalom más hordozói között ezt az arányt természetesen nem lehet egységes vizsgálat alapján meghatározni, mert míg az állam a fizikai kényszerítés monopóliumával rendelkezik, amely érvényesül a hatalom más hordozóival szemben is, addig ez utóbbiak számára csak pszichikai kényszerítés lehetősége marad, amelynek hatásossága kétségtelenül kisebb.

Odegard, Carr, Bernstein és Morrison az "American Government" című könyvükben a következőkben látják a hatalom lényegét: "Általánosságban azt lehet mondani, hogy bármely egyén vagy csoport, amely képes vezérelni és ellenőrizni más egyének és csoportok magatartását, hatalommal rendelkezik. Vagy másképpen a hatalom bármely egyénben vagy csoportban lévő azon minőség, hogy meghozzon és kikényszerítsen döntéseket..., amelyek más egyének vagy csoportok magatartását érintik. A hatalom gyakorlása ezért valamilyen fajta - pl. büntető - szankciók alkalmazását is magában foglalja azon magatartással szemben, amely a meghozott döntésekben kívántaktól eltér." ^{15/} Nem elégszenek meg azzal, hogy pusztán a hatalom általános definícióját adják, hanem kísérletet tesznek arra is, hogy az államhatalmat elhatárolják más szervezetek hatalmától. Két elhatároló ismérvet látnak: 1./ az állam területén élő személyek és szervezetek feletti kizárólagos igazságszolgáltatási hatáskört és 2./ azt, hogy a modern államokban kizárólag az államhatalom használhatja fel a fizikai erőszakot döntései érvényrejuttatásához. ^{16/} Egyrészt az általános definícióval kapcsolatban el kell röviden mondani, hogy a hatalom nemcsak egy irányban hat, vagyis az állam nemcsak parancsol és az állampolgár nemcsak engedelmeskedik kényszer, fenyegetés mellett ^{17/}, mint ahogy állítják, hanem viszonyról lévén szó, a meghozott döntésben a csoportok és egyének hatalma is megnyilvánul, meghatározva annak tartalmát. Másrészt nem tekinthető helyesnek az sem, hogy a hatalom általános fogalmát és

^{14/} R. Lukić: Politicka teorija drzave. Beograd, 1962. 158-159. p.

^{15/} P.H. Odegard-R.K. Carr-M.H. Bernstein-D.H. Morrison: American Government. Theory, Politics, and Constitutional Foundation. New York, 1961. 11. p.

^{16/} Ibid. 11-12. p.

^{17/} Ibid. 13. p.

ebből a fogalom terjedelmének leszűkítésével az államhatalmat úgy határozzák meg, hogy ezzel a politikai pártok, stb. hatalmát egy sorba állítják pl. a kiscsoportokban érvényesülő hatalommal, hiszen a hatalom tárgyát illetően minőségi különbségről van szó.

Befejezésül Harold D. Lasswell definícióját idézem röviden: a hatalmat úgy definiálja, mint "fontos döntések meghozatalát; e döntések fontosságát pedig az értékek elosztására való befolyásukkal mérjük. Az értékek: vágyaink olyan tárgyai, mint a presztizs, a biztonság, a vagyon. Az egyének és a csoportok hatalmát azzal mérjük, hogy milyen erővel vesznek részt a fontos döntések meghozatalában." ^{18/} (Magát a definíció elemzését itt mellőzöm, mivel ez az a definíció, amely legközelebb áll felfogásomhoz, ez alapján fogalmazta meg Bauman és Wiatr is definícióját, így ezeket célszerűbbnek látom együtt tárgyalni.)

2./ A hatalom fogalmának marxista meghatározása

A marxista irodalomban egyértelműen kialakult az a vélemény, amely a burzsoá nézetek alapvető hibájának tartja, hogy azok elszakadnak a valóságtól azáltal, hogy a hatalmat illetőleg a politikai hatalmat a gazdasági alaptól függetlenül vizsgálják. A hatalom fogalma mellett, amelyet szoros értelmezés mellett a felépítmény részének tekintek, szükséges egy másik fogalom bevezetése és ez az uralom.

A hatalom és az uralom elhatárolása nem tekinthető általánosan elfogadottnak a marxista irodalomban. Zygmunt Bauman véleménye szerint, aki a hatalmat, mint egységes kategóriát kezeli, amely az alapot és felépítményt egyaránt magában foglalja, uralom és kormányzás között kell különbséget tenni. "Amikor azt kérdezzük: "kié a hatalom az X társadalomban?", két különböző kérdésre gondolunk, és pedig arra, hogy (a) "kinek az érdekeit szolgálják azok a tulajdonviszonyok, amelyeket az állam az X társadalomban véd?", vagy (b) "az X társadalomban ki hozza a döntéseket a javak osztályok közötti elosztása kérdésében, vagyis ki hozza az állam politikai döntéseit?". Az (a) kérdés az,

^{18/} H.D. Lasswell: Analysis of Political Behaviour. An Empirical Approach. London, 1949. 6-7. p.

hogy "ki uralkodik", a (b) kérdés pedig az, hogy "ki kormányoz?". Az (a) kérdésre azt válaszoljuk: az uralkodó osztály. A (b) kérdésre pedig azt, hogy a hatalmi elit. Más szóval a hatalmi elit azokból áll, akik a döntéseket hozzák a javaknak az osztályok közötti elosztása érdekében." ^{19/}

Ettől eltérő véleményen van Wiatr, aki Bauman nézetét tömören a következőkkel bírálja: "előnyösebbnek tűnik a hatalom és az uralom fogalmainak, nem pedig az uralom és a kormányzás fogalmainak a megkülönböztetése, ugyanis a kormányzás megint felfogható úgy, mint a hatalom bizonyos formája, mint hatalom a szó szoros értelmében. Olyan valaki, aki ugyan nem kormányoz a szó hétköznapi értelmében, vagyis maga nem ad ki kötelező határozatokat, mégis rendelkezhet reális hatalommal azáltal, hogy hatást gyakorol ezekre a határozatokra." ^{20/}

Djordjevics velük szemben nem különböztet hatalom és politikai hatalom között. "Azokban a társadalmakban, amelyekben bizonyos időn keresztül semmi sem változik, és amelyekben az "öregség" /"vének", a rangidős, nem pedig az ur/ biztosítja a fennálló helyzetet és a viszonyok változatlanóságát, az egyén hatásának nincs semmiféle exteriorizációja. Ha a "főnök" /pontosabban az első, a bölcs, a tekintély/ tetteit teljes mértékben azonosítja az alattvalók absztrakcióival, úgy ezt a kényszerfunkciót nem lehet hatalomnak felfogni." ^{21/} "A politikai hatalom az emberek közötti egyenlőtlenség kifejezője és megszilárdítója." ^{22/} A politikai hatalom mellett megkülönbözteti az ember "természetes hatalmá"-t. "Az ember természetes hatalmán vagy erején képességeit, erejét és tudását értjük." ^{23/} Amely azonban csak akkor realizálódhat Djordjevics véleménye szerint, amennyiben saját ellenőrzése alatt vannak az embernek a munkaeszközök. A természetes hatalmat tehát a kizsákmányolás tényével hozza

^{19/} Zygmunt Bauman: Általános szociológia. Kossuth Kiadó. 1967. 236. p.

^{20/} Wiatr: Társadalom. Antalffy Gy.- Papp I.: Szemelvények az állam- és jogelméleti szerzők műveiből. (Jegyzet). 1968. II/2. köt. 11. p.

^{21/} Djordjevics: A politikai rendszer. Antalffy Gy.- Papp I.: Ibid. II/1. köt. 344. p.

^{22/} Ibid. 351. p.

^{23/} Ibid. 354. p.

kapcsolatba, mivel a magántulajdon biztosítja a tulajdonos számára azt, hogy hatalma legyen és másokat arra kényszerítsen, hogy számára dolgozzék, és ez az utóbbiakat megfosztja személyi hatalmuktól.

Ez az elhatárolás még kevésbé használható, mint az, amit Bauman javasolt. Vitathatatlan ugyanis, hogy a politikai hatalom mellett vannak egyéb hatalmi viszonyok, mint például a családon belüli atyai hatalom. Szükséges tehát, hogy a hatalom fogalmán belül egy olyan differenciálást tegyünk, amely ezeket a viszonyokat is figyelembe veszi.

Mindezek figyelembe vételével tehát a Wiatr által javasolt elhatárolás tűnik célszerűnek. Ugyanis az uralom mellett, attól viszonylagos önállósággal rendelkező hatalom megkülönböztetése lehetővé teszi, hogy ez utóbbit differenciáltan vizsgálhassuk, mégpedig úgy, ahogy az a valóságban megjelenik.

Ahhoz, hogy a hatalom fogalmát meghatározhassuk, feltétlenül beszélni kell arról, hogy milyen hatalomról van szó. Különbséget kell tenni e tekintetben a hatalom általános fogalma és a politikai hatalom között. A kettő közötti elhatárolást a következőkben látja Wiatr: "Hatalmi viszonyok... szinte minden társadalmi csoportban és környezetben jelentkeznek, ezeket azonban nem mind soroljuk a politikai viszonyok kategóriájába... a kiscsoportban gyakorolt, a tagok közötti személyes köteléken alapuló hatalom nem rendelkezik a politikai hatalom jellemzőivel. A hatalom csak akkor ölt politikai jelleget, amikor a hatalom tárgya valamely szélesebb, belsőleg differenciált és intézményes kötelékkel összefűzött közösség... A politikai pártban, a szak-szervezetben, a nagy gazdasági szervezetben és a hadseregben lévő hatalmi viszonyok, mindenekfelett pedig a legmagasabb szintű hatalom, azaz az államhatalom viszonyai alkotják a politika tulajdonképpeni elemeit." ^{24/} Ez az elhatárolás nemcsak arra ad feleletet, hogy miben áll a hatalom és annak egy sajátos formája, a politikai hatalom különbsége, hanem egyben utal arra is, hogy a politikai hatalom vizsgálatánál az államhatalmat, mint

^{24/} J.J. Wiatr: Az ideológia alkonya? Kossuth Kiadó, 1969. 235. p.

a politikai hatalom egyik fajtáját, mégpedig legmagasabb szintű hatalmat, nem lehet azonosítani a politikai hatalom más megnyilvánulásaival.

a./ A hatalom általános fogalma

A hatalom általános definíciója alatt olyan hatalom meghatározást kellene adni, amely a hatalom különböző formáit foglalná egységes keretbe, beleértve az egyének között, kiscsoportok keretein belül létrejött hatalmat, a politikai hatalmat, ebben az államhatalmat is, "azon helyzetek meghatározására, amelyekben valaki tartós és institutionálisan garantált módon lehetőséggel rendelkezik az emberek olyan magatartását kiváltani, amely az ő beavatkozása nélkül bizonyára nem jelentkezne és amelyre képes a társadalmi kényszer valamilyen formájával, ha nem is mindig erőszak alkalmazásával kényszeríteni másokat." ^{25/}

Véleményem szerint Wiatr azzal, hogy a hatalom általános fogalmához legalább a kényszer valamely formájának alkalmazását kívánja meg, kétségtelenül leszűkíti a fogalmat. Ezt egyszerűen beláthatjuk: például az autoritás, vagyis a tekintélyen alapuló hatalom esetében az autoritással rendelkező személynek ahhoz, hogy másból olyan magatartást váltson ki, amelyet az ő ráhatása nélkül nem tenne meg, nem kell kényszert alkalmaznia szükségszerűen, valamely jellemvonása, amely számára ezt a helyzetet biztosítja, egymagában bizonyos érzelmi töltöttség mellett kiváltja a kívánt eredményt. És azt, hogy ilyen esetben nincs hatalom, nem mondhatjuk. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy adott esetben nem bizonyul elégnék a kívánt eredmény kiváltására, és ekkor kényszer alkalmazására kerülhet sor. Véleményem szerint tehát elég az kényszerítés lehetősége.

A hatalom általános fogalmának meghatározásához bizonyos segítséget Moreno ^{26/} is nyújthat. Bár a "társadalmi atom"-ról alkotott nézeteit nagy óvatossággal lehet csak kezelni, mivel az

^{25/} J.J. Wiatr: Társadalom. Antalffy Gy. - Papp I.: Op. cit. II/2. köt. 12. p.

^{26/} J.L. Moreno: The Sociometry Reader. Glencoe, Ill. 1960. Social Atom. 52-57. p.

emberi kapcsolatokat a társadalom gazdasági alapjától elszakítottan tárgyalja, vagyis kifejezetten a társadalom felszínén jelentkező kapcsolatokra van tekintettel. Moreno szerint minden ember rendelkezik "társadalmi atom"-mal, ezen belül helyezkedik el az "ismerősök tömege" (acquaintance volume). Az egyént az "ismerősök tömegé"-től a "társadalmi küszöb" választja el. Ez a "társadalmi küszöb" kétféleképpen léphető át: vagy úgy, hogy az egyén egy másik személlyel akar kapcsolatba kerülni, vagy úgy, hogy egy másik akar vele. Ennek megfelelően az atomon belül két mag helyezkedik el: a külső mag az, akikkel a kapcsolat kívánt, a belső mag pedig az, akikkel a kapcsolat létrejött. Vitathatatlan az, hogy a társadalmi atom alkalmazásának lehetősége az egyén szempontjából lehetsége. Társadalmi nézőpontból a társadalmi atomok egymásba olvadnak, úgy fog tehát jelentkezni, hogy az egyén több csoport tagja.

Amikor az egyénnel a társadalmi atom külső magjában lévő másik akar kapcsolatba lépni, ez értelmezhető úgy, hogy bizonyos mértékig befolyása alá került, annak autoritását természetesnek veszi eddig a mértékig. A belső magon belüli kapcsolatok különböznek ettől abban, hogy ezek kialakult kapcsolatok, ott viszonylagosan rögzített hatalmi viszony áll fenn. A kapcsolat bizonyos közös tevékenységet tételez fel, amely tevékenységek a kapcsolatban résztvevők egymásrahatásának eredményei. Döntéseket hoznak és a döntések meghozatala kétségtelenül a kapcsolatban résztvevők egymásrahatásának megfelelően alakul. Autoritás esetén, továbbá abban az esetben, ha pszichikai kényszerítés biztosítja a kívánt eredmény részben vagy egészben történő elérését, a hatalom feltétlenül fennáll. Amennyiben a kényszerítés lehetőségének korlátozottsága folytán a kívánt eredmény nem érhető el, vagyis a konfliktus helyzet adott esetben ennél fogva megoldatlan maradt, nem jelenti ez általában a hatalom megszűnését, hanem csak azt, hogy az adott esetben a résztvevők között hatalmi egyensúly áll fenn.

Melyek azok az elemek tehát, amelyeket a hatalom általános fogalmának tartalmaznia kellene? Ehhez Zygmunt Bauman, lengyel szociológus nyújt segédkezet, aki "A hatalom fogalmáról" írott

cikkében "a nem marxista irodalomban előforduló hatalom definíciók öt alapvető és leginkább elterjedt típusát osztályozza. Ez azzal jár, hogy a hatalmat az egyének magatartására gyakorolt hatás bizonyos fajtájaként fogja fel és elvonatkoztatja attól, hogy a hatalom mindig megoldási lehetőség a konfliktusos helyzetben. A hatalom definíciójának ez az öt alapvető típusa a következő: a) behaviorális definíció (a hatalom a magatartás egy bizonyos típusa, amely mások magatartásának megváltoztatási lehetőségéből áll), b) teleológiai definíció (a hatalom bizonyos célok megvalósítása, kitűzött eredmények elérése), c) instrumentális definíció (a hatalom speciális eszközök alkalmazásából áll), d) strukturális definíció (a hatalmat úgy értelmezik, mint a "kormányzók" és a "kormányzottak" közötti meghatározott viszonyt), e) a hatalom mint befolyás definíciója (a hatalom azonos másokra való hatás gyakorlásával)." ^{27/}

Nem tartom szükségesnek a hatalom meghatározásához a kényszer feltétlen alkalmazását. Ugyanis speciális eszköz lehet valamilyen olyan juttatás is, amelyet valamely szerv, csoport vagy személy biztosít, amely vagy aki hatalmi helyzetben van, meghatározott személy, csoport vagy szerv részére, akivel vagy amellyel szemben meghatározott célt kíván elérni illetve akinek vagy amelynek a magatartását meg akarja változtatni. ^{28/} Ezen túlmenően szükségesnek látom kiemelni, hogy hatalom abban az esetben is van, ha adott esetben nincs szükség kényszerítés igénybevételére, mivel a hatás enélkül is elérhető (konvencionális magatartás). Ebben az esetben a kényszerítés, mint lehetőség fog fennállni.

A hatalom fogalmáról Bauman a fentebb idézett cikkében a következő definíciót adja: "a konfliktus tárgyát képező javak elosztásának módját meghatározó döntések; a konfliktusban álló feleket kötelező döntések meghozatalának az adott társadalmi rendszerben intézményesített módja".

Ez a Bauman által adott meghatározás azzal, hogy a döntések meghozatalának társadalmilag intézményesített módjáról beszél, tág értelemben magában foglalja azt is, hogy az adott hatalmi viszonyok mellett a döntést nem korlátozza egyetlen hatalom

^{27/} J.J. Wiatr: Op. cit. 11. p.

^{28/} Vö.: E.V. Walter: Op. cit.

hordozóra, tehát "a hatalom egy bizonyos része azokra esik, akik maguk nem hoznak döntéseket (nem kormányoznak), de a döntések jellegét irányítják".^{29/} Lasswell meghatározása abból a szempontból, hogy a hatalom fogalmának definiálásánál figyelembe veszi, hogy a hozandó döntésre mások is hatnak és ennek mértékét meghatározza, kétségtelenül teljesebb meghatározást adott. Ezek mellett kiemelendőnek tartom, hogy a hatalom konkrét esetben mindig viszony, amelyben egy vagy több hatalomhordozó egy másikkal szemben olyan helyzetbe kerül, ahol ez utóbbi lehetősége, képessége, ereje számára lehetővé teszi, hogy a konfliktus tárgyát képező javak tekintetében a hozandó döntésre nagyobb befolyást gyakoroljon, mégpedig a konkrét döntésre (ez utóbbi az erőviszonyok dinamikus változására utal) viszonylagos erejének megfelelően. Továbbá nem lehet a meghatározásnál azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy az általános értelemben felfogott hatalom nem tekinthető kizárólagosan intézményesítettnek, az állami és társadalmi szerveken kívül, amelyeket tipikusan formál szervezeteknek tekintek, a társadalomban kialakuló egyéb csoportok tipikusan informál jellegűek, ezek összetétele, mérete, céljai, vezetése (vagyis hogy ki vagy kik gyakorolnak a csoport felett befolyást) állandóan változik, a csoporton belül a tagok, a tagok és más csoportok, valamint a csoportok közötti kapcsolatok nem intézményesítettek. Nem szabad azt sem a meghatározásnál figyelmen kívül hagyni, hogy a hatalom nemcsak javak elosztására irányul (javak alatt tágabb értelemben érteni kell olyan általánosan kívánt dolgokat, mint gazdaság, presztizs, társadalmi státusz, biztonság, stb.)^{30/}, hanem meghatározott magatartás kiváltására is.

Mindezek előrebocsátása után a hatalom általános fogalmának következő definícióját javaslom: hatalmon döntés meghozatalának lehetőségét értjük, amely lehetőség az egyének, csoportok, társadalmi és állami szervek egymás közötti erőviszonya mindenkor arányán alapul, és amely döntések kényszer alkalmazása vagy az

^{29/} J.J. Wiatr: Op. cit. 11. p.

^{30/} J.J. Wiatr: Az ideológia alkonya? Kossuth Kiadó, 1969.
234. p.

alkalmazás lehetősége folytán mások magatartását megváltoztatják vagy a konvencionális magatartást fenntartják és a konfliktus tárgyát képező javak elosztásának módját meghatározzák.

b./ A politikai hatalom fogalma

A politikai hatalom fogalmának meghatározása előtt két megválaszolandó kérdés merül fel. Először foglalkozni kell a politikai hatalom történeti jellegével, másrészt választ kell adni arra, hogy a meghatározást olyan egységes formában adjuk-e meg, amely döntően az államhatalomra van tekintettel, vagy az államhatalmat ettől függetlenül határozzuk meg.

Engels "A család, a magántulajdon és az állam eredete" című művében, Lewis Morgan kutatásának eredményeire támaszkodva, mutat rá a magántulajdon, az osztályok és az állam kialakulására. A dolgozat tekintetében az államhatalom kialakulása, és ezzel kapcsolatosan a politikai hatalom kialakulása jelent fontos kérdéseket. Abból kell kiindulnunk, hogy az emberiség történetének hosszú időszakán keresztül nem volt állami szervezet, "bár a hatalom bizonyos, legegyszerűbb formáit megtaláljuk minden emberi közösségben, még a legprimitívebbekben is, megtaláljuk mindenütt, ahol a termelésben kooperáció van, egyszersmind a társadalmi szerepek összefonódnak és kiegészítik egymást". ^{31/} Az ősközösségi társadalomban a vezetők elmozdithatók, visszahívhatók voltak, hatalmuk a közösség beleegyezésén alapult. Ez a hatalom még csak erkölcsi hatalom volt, amely az egész közösség beleegyezésén alapult. A normák betartását a közösség közvetlen reakciója biztosította. A társadalom tagozódása munkamegosztásra vezethető vissza, amelyben az első lépés a barbár népekből a pásztortörzsek kiválása, amely magával vonta a munka termelékenységének növekedését, tehát a vagyon növekedését és a termelés területének kitágulását. Ez "az adott történeti feltételek összességében szükségszerűen magával vonta a rabszolgaságot". ^{32/} A második nagy munkamegosztás a kézművesség

^{31/} Zygmunt Bauman: Op. cit. 220. p.

^{32/} Engels: A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx-Engels Válogatott Művek, II. köt. Kossuth Kiadó, 1963. 280. p.

kézművesség különválása a földműveléstől, amely a szubadok és a rabszolgák közötti különbségek mellett szükségszerűen létrehozta a gazdagok és szegények közötti elkülönülést, és "az új munkamegosztás a társadalom újabb szakadásához, osztályokra szakadásához vezetett". ^{33/} A földművelés és kézművesség közötti további munkamegosztás révén a munka termékeinek egyre nagyobb részét termelik közvetlenül cserére. Ez a munkamegosztás harmadik lépéseként a kereskedők osztályának kialakulását eredményezte. A munkamegosztás a nemzeti-ségi szervezetet szétbomlasztotta, a nemzetségeket és törzseket felváltották az osztályok, a nemzetségi-társadalmi szervezetet az osztályelnyomó szerv, az állam. Ez a folyamat világosan mutat rá, hogy "az állam... a társadalom terméke a társadalom bizonyos fejlettségi fokán; annak bevallása, hogy ez a társadalom megoldhatatlan ellentmondásokba bonyolódott önmagával, kibékíthetetlen ellentétekre hasadt, amelyeknek leküzdésére képtelen. Hogy azonban ezek az ellentétek, az ellentétes gazdasági érdekű osztályok ne semmisítsék meg egymást és a társadalmat meddő küzdelemben, olyan hatalom lett szükségessé, amely látszólag a társadalom felett áll, az összeütkezést tompítja és a rend határain belül tartja; és e hatalom, amely a társadalomból keletkezett, de fölébe helyezi magát, s mindjobban elidegenedik tőle: az állam." ^{34/} Véleményem szerint nem más a politikai hatalom kialakulásának folyamata sem: a politikai hatalom a társadalmi egyenlőtlenség védelmezésének eszköze, ennek következtében fejlődése nem válhat el a társadalmi tagozódás, az osztályok és az állam kialakulásának fejlődésétől.

Mint történeti kategória, szükségszerűen el is kell a fejlődés meghatározott szintjén tűnnie. Marx ezt a következőképp fogalmazta meg "A filozófia nyomorúsága" című művében: "A munkásosztály, fejlődése folyamán, a régi polgári társadalmat olyan társulással fogja helyettesíteni, amely kizárja az osztályokat és antagonizmusukat, és akkor nem lesz többé voltakép-

^{33/} Engels: Ibid. 282. p.

^{34/} Ibid. 287. p.

peni politikai hatalom, mert a politikai hatalom éppen a polgári társadalomban meglévő antagonizmus hivatalos summázása." ^{35/} Általánosabb síkon fogalmazódik meg a politikai hatalom lényege "A Kommunista Párt kiáltványában": "a politikai hatalom, valódi értelmében, valamely osztálynak egy másik osztály elnyomására szolgáló szervezett hatalma". ^{36/}

Másrészt felmerül az a kérdés, hogy hogyan határozzuk meg a politikai hatalmat. Véleményem szerint célszerűnek mutatkozna az, hogy a politikai hatalmat úgy határozzuk meg, hogy abban valamennyi politikai hatalmi viszony kifejezést nyerjen, és emellett kell véleményem szerint egy külön definíciót adni az állam hatalom meghatározására. Ellentkező esetben ugyanis erőteljesen háttérbe szorulna a meghatározás jellegénél fogva azok politikai hatalma, akikkel szemben az államhatalom prioritást élvez.

Bauman a politikai hatalmat a következőképp határozza meg: "A politikai hatalom az osztálykonfliktus tárgyát képező javak elosztási módját meghatározó döntések meghozatalának az adott társadalomban intézményesített módja". ^{37/}

Ez a meghatározás kétségtelenül szűk ahhoz, hogy a politikai hatalom lényegére rámutasson, ugyanis a társadalomban nem kizárólag osztálykonfliktus van, bár feltétlenül ez az alapvető. Ezt felismerve Wiatr arra a következtetésre jut, hogy "a politikai hatalomnak lehetősége van intézményesen biztosított módon hozni olyan döntéseket, amelyek a társadalmi konfliktus tárgyát képező javak elosztásának módját határozzák meg". ^{38/}

Még azonban ez a meghatározás is tulságosan szűk, mivel a valóságban nem kizárólag javak elosztásáról van szó. Ezt felismerve a következőképp határozta meg Wiatr "Az ideológia alkonya" című könyvében a politikai hatalmat: "Hatalmon olyan társadalmilag fontos döntések meghozatalának reális lehetőségét értjük, amelyek /különböző típusu szankciók alkalmazása útján/ szabályozzák

^{35/} Marx: A filozófia nyomorusága. Marx-Engels Művei. IV. köt. Kossuth Kiadó, 1959. 173. p.

^{36/} Marx-Engels: A Kommunista Párt kiáltványa. Marx-Engels Művei, IV. köt. Kossuth Kiadó, 1959. 460. p.

^{37/} Z. Bauman: A hatalom fogalmáról. Studia-Socjologiczne-Polityczne, 1962. 12. sz. 20. p.

^{38/} J.J. Wiatr: Társadalom. Op. cit. 13. p.

mindazok magatartását, akikkel szemben a hatalmat gyakorolják és - különösen - meghatározzák az általánosan kívánt javakért /gazdagság, társadalmi presztizs, biztonság, stb./ folyó versengésből keletkező konfliktusok megoldásának módját." 39/

Hasonlóképpen az általános definícióban elmondottakhoz, itt is szükségesnek találom kiemelni azt, hogy mindig másokkal szemben érvényesül a hatalom, hogy a döntés meghozatalában mások is résztvesznek, és hogy milyen mértékben, erre mutat rá a pillanatnyi erőviszony. Más részt nem találom megfelelőnek a "társadalmilag fontos döntések" körülírást arra, hogy pontosabb képet kaphassunk arról, hogy milyen kérdések tekinthetők egyáltalán társadalmilag fontosnak. Célszerűnek találom ezért a politikai döntések kitételét, amelynek meghatározása elég bonyolultnak tűnik. Anélkül, hogy a "politikai" szó értelmét tüzetesen megvizsgálná, E.H. Carr, angol történész és volt diplomata, nemzetközi viszonylatban a következő leírást adja: "Amikor az államok kooperálnak, hogy a postai és szállítási szolgáltatásokat fenntartsák vagy megelőzzék a járványok elterjedését, vagy a kábítószerek-forgalmát elnyomják, ezeket az aktivitásokat mint "nem politikai"-akat vagy "technikai"-akat írják le. Amint azonban olyan kérdés jön elő, amely magában foglalja vagy azt gondolják magában foglalja az egyik államnak a hatalmát a másikhoz való kapcsolatában, az ügy azonnal "politikai"-vá válik." 40/ Általánosítva ez azt jelenti, hogy szerinte egy adott döntés akkor politikai döntés, amennyiben az a hatalom kérdésévé válik. Elhatárolása annyiban használható, hogy rámutat arra, hogy nem minden ügy - illetve jelen esetben döntés - politikai, ugyanakkor azonban nem fogadhatjuk el azt, hogy mindazon döntések, amelyben a hatalom szerepet játszik, politikai döntések lesznek. Elég utalni a kiscsoportokban létrejövő döntésekre vagy akár - nemzetközi viszonylatban - gazdasági természetű döntésekre. "A Kommunista Párt kiáltványá"-ban adott meghatározás szerint, hogy "a politikai hatalom... valamely osztály-

39/ J.J. Wiatr: Az ideológia alkonya? Kossuth Kiadó, 1969. 234. p.

40/ Idézi: H. and M. Sprout: Foundations of International Politics. Princeton, New Jersey - Toronto - London - New York, 1962. 76. p.

nak egy másik osztály elnyomására szolgáló szervezett hatalma" ^{41/}, nyilvánvaló a politikai hatalom és a társadalom alapstruktúrája közötti lényegi kapcsolat. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a politikai döntés az alapvető, azaz az elnyomó és elnyomott osztályok között kapcsolatot érintő döntés. A modern szociológiai kutatások eredményeként Kulcsár Kálmán és Parkas János a politika fogalmát konkrétabban fogják fel: "A politikában kifejeződnek az osztályok, rétegek, sőt esetleg egyes csoportok alapvető érdekei és egymáshoz, illetőleg az államhatalomhoz való viszonyuk." ^{42/} Véleményem szerint esetlegesen nemcsak egyes csoportokat, hanem állami és párt vezetőket kinevező, megválasztó illetőleg visszahívó döntések is politikai jelleggel rendelkeznek. Nem tagadhatjuk, hogy politikai döntés volt például Dubcek leváltása a CSKP főtitkári tisztségéből, vagy hogy politikai döntés az Egyesült Államok elnökének megválasztása. Nem vitás, hogy ezek személyeket érintő döntések, de ugyanakkor érinti az adott személy közvetlen "törzskarát" is, akik a politika kialakításában, vezetésében igen fontos szerepet játszanak, és akiknek a tevékenységét az adott személy tevékenységeként értékelik. Így politikai döntéseken azokat a döntéseket értjük, amelyek osztályok, rétegek, esetleg egyes csoportok és vezető politikusok alapvető érdekeit és egymáshoz, illetőleg az államhatalomhoz való viszonyukat érintik. Mindezek figyelembevételével tehát a hatalom általános definíciójából a politikai hatalom definíciója a döntések körének a politikai döntésekre való lecsúszításával a következőképp határozható meg:

Politikai hatalmon politikai (osztályok, rétegek, esetleg csoportok és vezető politikusok érdekeit és egymáshoz, illetőleg az államhatalomhoz való viszonyukat érintő) döntések meghozatalának lehetőségét értjük, amely lehetőség az egyének, csoportok, társadalmi és állami szervek egymás közötti erőviszonya mindenkori arányán alapul, és amely döntések kényszer alkalmazása vagy az

^{41/} Marx-Engels: A Kommunista Párt kiáltványa. Marx-Engels Művei, IV. köt. Kossuth Kiadó, 1959. 460. o.

^{42/} Kulcsár Kálmán - Parkas János: A politika mint tudomány. Pártélet, 1969. 7. sz. 36. p.

alkalmazás lehetősége folytán mások magatartását megváltoztatják vagy a konvencionális magatartást fenntartják és a konfliktus tárgyát képező javak elosztásának módját meghatározzák.

Ezek után már csak az államhatalom meghatározása marad hátra. Ennek a meghatározásnak ki kell emelnie, hogy az államhatalom a legmagasabb szintű hatalom, amely a fizikai kényszerítés monopóliumán alapul. Vagyis az államhatalom fogalmát a következőképp lehetne meghatározni:

Az államhatalom a hatalmi erőviszonyban szereplő azon legmagasabb szintű hatalom, amely a fizikai kényszerítés monopóliumával rendelkezik és ezáltal az adott konfliktusokat végső fokon megoldja.